

גדר איסור ריבית דאורייתא:

איסור גזל

- הרב שאול שקד שליט"א

א. גמרא

מצינו בגמרא: (ב"מ דף סא.) "אמר רבא: למה לי דכתב רחמנא לאו ברבית, לאו בגזל, לאו באונאה? צריכי. דאי כתב רחמנא לאו ברבית - משום **דחידוש הוא, דאפילו בלוה אסרה רחמנא**. ואי כתב רחמנא לאו בגזל - משום דבעל כרחיה, אבל אונאה - אימא לא. ואי כתב רחמנא לאו באונאה - משום דלא ידע דמחיל. חדא מחדא לא אתיא, תיתי חדא מתרתי. הי תיתי? לא לכתוב רחמנא לאו ברבית, ותיתי מהנך - מה להנך שכן שלא מדעת, **תאמר ברבית דמדעתיה**. לא לכתוב רחמנא לאו באונאה, ותיתי מהנך - מה להנך שכן אין דרך מקח וממכר בכך. אלא לא לכתוב רחמנא לאו בגזל, ותיתי מהנך; דמאי פרכת? מה לרבית שכן חידוש - אונאה תוכיח, מה לאונאה שכן לא ידע ומחיל - רבית תוכיח. וחזר הדין, לא ראי זה כראי זה, ולא ראי זה כראי זה, **הצד השוה שבהן שכן גוזלו** - אף אני אביא גזל".

מוכח בגמ' שאיסור ריבית הוא איסור גזל, רק שיש בו צדדים מיוחדים: א. גם הלווה עובר באיסור. ב. אסור אע"פ שהוא מדעת הלוה.

לעומת זאת שם (עמוד ב) כתוב: "אמר רבי אלעזר: רבית קצוצה - יוצאה בדינין, אבק רבית - אינה יוצאה בדינין. רבי יוחנן אמר: אפילו רבית קצוצה נמי אינה יוצאה בדינין". רואים שנחלקו אמוראים האם המלוה צריך להחזיר והרי גזל ודאי צריך להחזיר.

וכן שם כתוב: "עד כאן (איוב כ"ז) יכין רשע וילבש צדיק. - עד כאן ותו לא? - אלא, אפילו עד כאן יכין רשע וילבש צדיק".

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

כלומר שריבית, אף למ"ד שיוצאה בדיינים, היינו דווקא מהמלוה ולא מבניו, וזה שלא ככל גזל שגובים מנכסים המשועבדים שביד היורשים.

ב. רמב"ן

נתחיל לבחון את הדברים בשיטת הרמב"ן:

כתב הרמב"ן (סב): "והשתא אמרינן דכ"ע בני אהדורי נינהו, ואעפ"כ לא תקנו לאו שעברו עליו, משום דהאי לאו לאו ניתק לעשה הוא, שעל נתינת הריבית הקפידה תורה אף על פי שהחזיר, ומלוה חייב כמו שחייב לזה, דלאו משום ממון הוא דחייביה רחמנא, אלא מפני שזה מעשה איסור, בין החזיר בין לא החזיר, ומה שהזיקתו תורה להחזיר מצוה באפי נפשה היא ולא לתקוני לאויה, והכא בשלא גבה ובקרועי שטרא פליגי, וזהו פירוש לפי רש"י ז"ל ונכון הוא"^א.

כלומר איסור ריבית אינו איסור ממון, אלא עצם לקיחת ונתינת הריבית הם האיסור, ולכן אין ההחזרה תיקון לאיסור, והלאו אינו ניתק לעשה, אלא ההחזרה היא מצוה לעצמה. וכתב שראיה לזה היא מהאיסור ללוה, שאין איסורו משום ממון, דהרי על ממונו מותר לו לותר^ב.

^א יש לעיין אם זו שיטת עצמו או הסבר ברש"י.

^ב אמנם כתב הרמב"ן לגבי מומר (עא): "דכיון דאין אנו מצויין עליו להלוותו אף הוא אינו מצווה [שלא] ללוות, דכתיב לא תשיך לאחיך משום אזהרתיו דמלוה קא מזהר ליה ללוה, דלא כתיב לא תלוה אלא לא תשיך, אבל ללוות מן המשומדים אפשר שהוא אסור ללוה שהרי הם אסורין להלוות".

ולכא' היה אפשר לומר שהאיסור משום ממון על המלוה, והלוה אסור משום המלוה, אבל זה לא יתכן, דמאי טעמא יהיה אסור לותר על ממונו, אף אם התורה אסרה על המלוה לקחתו.

מצד שני כתב הרמב"ן (ע): "מאי לאו תשוך. פרש"י ז"ל מותר אתה ליקח מהם נשך, וכן עיקר, שהוצרך הכתוב להתיר רביתו של גוי כשם שהוצרך להתיר גזלתו ואבדתו, כדאיתא בקמא בפרק הגוזל (קיי"ג ב'), ובכח"ג כתיב (דברים ט"ו) את הנכרי תגוש... אבל השתא למאי דמתרצינן לרבינא ולרב חייא בריה דרב הונא דאמרי מדרבנן הוא, לעולם אימא לך תשוך...".

ומשמע שיש כאן איסור ממון כגזל ואבידה שצריך להתיר בגוי. אמנם נראה שאין זו ראייה ברורה.

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

ג. רשב"א

כתב הרשב"א (ב"מ סא:): "ור' אלעזר אומר רבית קצוצה יוצאה בדינין. מסתברא לי דלא יוצאה בדינין לרדת לנכסיו קאמר, אלא שהוא מצוה להחזיר מדכתיב וחי אחיך עמך, ובמצות עשה כופין אותו ומכין אותו עד שתצא... ותדע לך, דאי לא, בניס נמי ליחייבי לאהדורי בהניח להן אביהן אחריות, כדרך שאמרו בגזל (ב"ק ק"א ב")."

רואים שאין בחיוב החזרת ריבית שום חיוב ממון, אלא רק מצוה להחזיר, וראיתו שאם היה חיוב ממון היה שעבוד קרקעות, ואם כן אמאי אין גובים מהיורשים, אלא ודאי אינו אלא מצוה למלוה עצמו.

אמנם הרשב"א (דף סב.) חולק על הרמב"ן, וסבר שהחזרה מתקנת את הלאו, וז"ל: "והרמב"ן ז"ל פירש להעמיד דברי רש"י ז"ל... והשתא קא דחי דלכו"ע אם גבה אף על גב דבני אהדורי נינהו אפ"ה לא תקן לאו, דאסורא דעבד עבד, שעל נתינת הרבית הקפידה התורה אף על פי שהחזיר הממון, ותדע לך שהרי חייב גם הלוה, אלא דמצוה באנפי נפשיה רמיא עליה מדכתיב וחי אחיך עמך... ואין זה מתחוויר, דא"כ אף אנו נאמר בכל לאוין הניתקין לעשה איסורא דעבד עבד ומצד אחר הוא דחייב הכתוב לתקן, ואף על פי שיש בזה קצת טענה מדחייב אפילו הלוה".

רואים שהרשב"א אמנם מסכים שאין בהחזרה חיוב ממון, ובכל זאת סובר שבהחזרה מתקן את הלאו. אבל לא ברור האם מודה שהאיסור הוא במעשה, אבל ההחזרה מתקנת, או שהאיסור הוא בממון. ולכא' מדבריו לגבי ירידה לנכסים נראה שאין כאן ממון³.

קשה א"כ לרמב"ן ולרשב"א למה נקרא בגמ' שהמלוה גוזל את הלוה?

³ מצד שני (בדף ע:): כתב: "מאי לא תשוך. פרש"י ז"ל מותר אתה ליקח ממנו נשך, פי' לפירושו שהוצרך הכתוב להתיר הרבית דנכרי, אף על פי שגזלו אסור למאן דאסר, או שהוצרך הכתוב להתיר כדרך שהוצרך הכתוב להתיר באונאה".
כאן משמע שיש בזה איסור ממון שהוצרך להתיר כיון שגזל הגוי אסור. אמנם נראה שאין זו ראייה ברורה.

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

ונראה לעניות דעתי אפשרות להסביר את איסור ריבית דאורייתא לשיטתם כך:

איסור ריבית דאורייתא הוא רק בריבית קצוצה על הלואה, כלומר המלוה מתנה את נתינת ההלואה בתשלום ריבית. ריבית היא לקיחת שכר על הזמן שהמלוה מחכה עד שהלוה ישלם לו את חובו ומתבטל מלעשות בו עסקים (אגר נטר).

שמה יש לחדש (צריך ברור אם החידוש נכון), שמדיני הקניינים אין זכות למלוה לקבל תשלום על הזמן שעד פריעת החוב, כיון שאינו נותן בהארכת הזמן שום דבר ללוה, אלא רק אינו נוטל ממנו את חובו, והוי רק מניעת רוח ולא שום הפסד. וכך משמע (ירושלמי ב"מ פ"ה ה"ג) דהמבטל כיס של חברו פטור וטעמו משום גרמא, וה"ה הכא, יתכן להסביר שכיון שהוא רק גרמא שמבטלו מלהרויח בכסף, הלוה פטור.

אם כן, כשהמלוה מתנה את ההלואה בתשלום ריבית, במקום לעשות חסד עם חברו, שזו מהות ההלואה ע"פ דיני הקניינים¹, הוא נוטל ממנו² מה שאינו חייב³.

אמנם כל ריבית יש בה הסכמה של הלוה, כלומר שהוא מוכן לשלם מה שאינו חייב, ובכל דיני ממונות אם הלוה מסכים שוב אין כאן איסור גזל, אבל בריבית חידשה התורה, שלמרות שמחל הלוה, איסור גזל נשאר, ורק לממון מועילה מחילתו, אבל המעשה הוא אסור משום גזל. ואסרה ללוה, שמכשיל בזה את המלוה בהסכמתו. מדאורייתא אם הלוה ירצה לשלם למלוה שרי, רק אסור שהמלוה יתנה בזה את הלואתו. ואף אם הלוה

¹ לכא' ההבדל בין הלואה למכר, שהלואה במהותה הקניינית היא חסד, ובזה הקפידה תורה על המלוה, לעומת מכר, שאין מהותו חסד.

² אבל ריבית שאינה מהלואה לא אסרה תורה (להלן ס"ט :), לכא' כיון שאינו מחסר את מבקש החסד

³ רמב"ם ספר המצוות (עשין קצ"ח): "היא שציוונו לבקש ריבית מן הגוי, ואז נלווה לו עד שלא נועילתו ולא נעזור לו אבל נזיקהו, ואפילו בענין הלואה, שנתנה עמו כמו שהוזהרנו מעשות כד לישראל".

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

מעוניין לשלם זה עניין שלו, אבל מצד המלוה צריך לתת בלא שום תנאי¹, והלוה יעשה כאשר יחפוץ.

על פי זה יובן שאין חיוב ממון בהחזרה אלא רק מצוה, אלא שנחלקו הרמב"ן והרשב"א האם ההחזרה מתקנת².

ונראה שאף שבכל איסור גזל איכא גם איסור גברא, עיקר ההקפדה היא על הממון, ולכן גם הרמב"ן מודה שיש תיקון ללאו ע"י ההחזרה, אבל בריבית שאין ממון וכל ההקפדה מצד הגברא על המעשה, לא מועילה החזרה לתקן לדעתו.

בריטב"א (דף ע. ד"ה אמר רב ענן): "ואף על גב דקטן אוכל נבלות ב"ד מצווין להפרישו, הכא כבשר שחוטות נינהו".

ולכא' כונתו שכיון שאין באיסור ריבית איסור חפצא (היינו ממון גזול), אלא רק איסור גברא, אין ב"ד מצווים להפרישם.

לפי דברי הריטב"א לקמן בדעת הגאונים נראה שגם לרמב"ן והרשב"א לא תועיל מחילת הלוה לפטור מהשבה.

ד. שיטת הגאונים

רמב"ם (הלכות מלוה ולוה פרק ד הלכה יג): "הורו מקצת הגאונים שהלוה שמחל למלוה בריבית שלקח ממנו או שעתיד ליקח אף על פי שקנו מידו שמחל או נתן מתנה אינו מועיל כלום שכל רבית שבעולם מחילה היא אבל התורה לא מחלה ואסרה מחילה זו ולפיכך אין המחילה מועלת בריבית אפילו בריבית של דבריהם"³.

¹ הבעיה היא במלוה שאינו מוכן להלוות אלא בלקיחת ממון חברו שאינו מגיע לו, ולכן התורה לא התירה לו את האיסור.

² וכן יובן הצורך להתיר בגוי, דאף איסור גברא של גזל צריך להתיר בגוי, כיון שנאסר בישראל.

³ יתכן שההבדל בין מחילה למתנה הוא שמחילה היא שמוכן לשלם אגר נטר אע"פ שפטור ואף אסור לשלם על כך ואילו מתנה נותן למלוה בלא קשר לאגר נטר.

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

הריטב"א (דף סא.) כתב: ודעת מורי נ"ר כדעת הגאונים, וטעם הדברים אומר מורי נ"ר דתביעת רבית לא היא כשאר תביעות בגזל ואונאה וכיוצא בהן דאית ליה על חבריה שיעבוד ממון, אלא חיוב הוא שחייב הכתוב להחזיר איסור שבלע, תדע דהא רבי יוחנן סבר דרבית קצוצה אינה יוצאה בדינין, וגם לדברי הכל אם מת בניו פטורין אלא בדבר המסויים מפני כבוד אביהם בלבד, ואלו בגזל ואונאה בניו חייבים כשהניח אחריות נכסים, ובודאי דטעמא כדאמרן דחיובא דרמא עליה רחמנא הוא וכענין חוב למ"ד פריעת בעל חוב מצוה ושעבודא לאו דאורייתא, אלא דהתם איכא דין ממון לחברו ומהניא מחילה אבל הכא לשמים הוא חייב וכיון שכן לא תועיל לו מחילת חברו, וכן עיקר.

הריטב"א למד בשיטת הגאונים כדברי הרמב"ן והרשב"א שאין חיוב ממון של המלוה ללוה אלא רק מצוה ולכן לא מועילה מחילה.

אמנם בשו"ע סימן קסא (סעיף ה) פסק כרשב"א שאין יורדים לנכסי המלוה ואילו בסימן קס (סעיף ה) פסק כרא"ש שמועילה מחילה.

אך ע"פ דברי הריטב"א (ס"ב.): "ומיהו כל שגבו כבר לדברי הכל לא מתקן לאויה בחזרה כלל, אלא שהכתוב רוצה שיקיא מה שאכל", משמע שהמצוה להחזיר אינה כלל לטובת הלוה, אלא כדי שלא יהנה המלוה מהאיסור. וכן משמע בנמוק"י (ל"ד): "יכין רשע וגו'. האב שהלוה ברבית הוא שאסור לו ליהנות ממנו, אלא חייב להחזיר, אבל הבן שהוא צדיק, שלא עשה האיסור, ילבש, מותר ליהנות באותן מעות של רבית". אפשר לומר שהראשונים שלא שינו מפשט הגמ' שאמרה "אהדר ליה כי היכי דניחי", שמשמע שהמצוה היא בשביל הלוה יסברו שהלוה יכול למחול.

נראה שהשו"ע הבין שהמצוה יוצרת חיוב ממון ללוה, אך בלא שעבוד נכסים, ולכן מצד אחד, אם המלוה הוא קטן ואינו בר מצוות הוא פטור מהחזרה (כדברי הריב"ש שציין הב"י), ומצד שני ע"י מחילת הלוה קיים את המצוה דהוי כאילו הלוה קיבל.

כתב המאירי (ס"א): "יראה לי מ"מ שאין המחילה מועלת אלא לענין הדין שאין יוצאה בדינין, אבל לענין איסור לא נפקע במחילה, ומ"מ מדברי גדולי המחברים נראה שאף לענין איסור המחילה מועלת, ונראים דבריהם

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

שאם לא כן היאך אמרו על מלוי ברבית שהחזירו שאין מקבלין מהם". כלומר היה נראה למאירי שהמחילה אינה מתקנת את הלאו, אלא שמשמע בראשונים שמועילה גם לתקן, והביא ראיה לדבר, שאם לא כן למה אין מקבלים מהחוזרים בתשובה, הרי כך לא יתקנו.

אמנם הפרישה (סימן קס"ק ח') סובר שמחילה לא מועילה לתקן את הלאו, אלא רק לפטור מתשלומים.

ולכא' ניתן לתרץ לדעת הפרישה שדוקא כאשר המלוה בא להחזיר הרי הוא עושה את מצוותו, ואז כשהלוה מוחל הוי כאילו נתן לו וקיים את המצוה ותיקן את הלאו.

אבל לעניות דעתי אפשר להסביר את שיטת הגאונים שלא כריטב"א, מפני דיוק לשונם שאמרו: "אבל התורה לא מחלה" ולא אמרו "אסרה" משמע שהאיסור הוא איסור ממון. ויש לומר שבכל ריבית המחילה מועילה לגבי היורשים ועל כן הם פטורים מההחזרה ורק למלוה התורה לא מחלה.

לפי"ז נראה שלכו"ע עיקר האיסור הוא לגברא, שנוטל מחברו מה שאינו ראוי, רק שנחלקו אם זה איסור בלא ממון, או שהתורה עשתה שיהיה איסור ממון, או שהיא ביטלה את המחילה, אבל לכו"ע זה רק ביחס למלוה.

ה. שיטת הרמב"ם

על שיטת הגאונים כתב הרמב"ם "יראה לי שאין הוראה זו נכונה אלא מאחר שאומרים למלוה להחזיר לו וידע המלוה שדבר איסור עשה ויש לו ליטול ממנו אם רצה למחול מוחל כדרך שמוחל הגזל, ובפירוש אמרו חכמים שהגזלנין ומלוי ברבית שהחזירו אין מקבלין מהן מכלל שהמחילה מועלת".

הריטב"א שם כתב בהסבר הרמב"ם: "מה להנך שכן שלא מדעתו. פי' תאמר ברבית שהוא מדעתו קמ"ל דאע"ג דמדעתו הוא וידע ומחיל אסור, ומכאן נראה דלא מהניא מחילה ברבית קודם פרעון דאלו מהניא אין לך רבית שאינו נמחל כדאמרינן הכא דידע ומחיל, ומיהו אם מחל לו לאחר

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

שגבאו ממנו המלוה אין ראה מכאן, דהשתא מחילה מדעת שלמה היא שמחל לו תביעת ממון שהיה לו אצלו משא"כ במחילה דקודם פרעון דחשבה רחמנא כמחילה באונס, וכן כתב הרמב"ם ז"ל דמחילה דלאחר פרעון מהניא... והוי יודע שאף לדברי הרמב"ם דוקא מחילה ברצון אבל מחילה באונס לא מהניא, ולפיכך אלו שמשביעין את הלוח בשעת הלואה שיעשו להם מחילה לאחר הפרעון כי עבדי לה נמי לא מהני, דמחמת אונס השבועה הוא דעבדי לה, אלא א"כ מודים על עצמם שמוחלין בלב שלם ואפילו שלא מחמת שבועה".

כלומר התורה החשיבה את המחילה שקודם הגביה כמחילת אונס ואין מחילתו מחילה, ורק לאחר גביה, שאין דבר שאונסו והוי מחילה מדעת שלמה, מועילה מחילה.⁷

הראב"ד שם על הוראת הגאונים כתב: א"א חיי ראשי הוראה נכונה היא, א"כ כל מלוין ברבית יעשו כן להתיר להם את הרבית. ע"כ.

כלומר הראב"ד הבין שיש ברמב"ם התר גביית ריבית לכתחילה ע"י מחילה.

וכתב המגיד משנה: יראה לי שאין הוראה זו נכונה וכו'. זה הלשון מורה שלא נחלק רבינו על הגאונים ז"ל אלא ברבית שכבר עמד המלוה וגבאו, שכבר עברו על הלאוין ואף על פי שניתן להשבון המחילה מועלת בו, וכמו שהוכיח רבינו ממה שאמרו אין מקבלין מהן והוא מוכרח, אבל ברבית העתיד ליקח אף הוא ז"ל מודה שאין שום מחילה מועלת בו, וזה פשוט, ונסתלקו מכאן דברי ההשגות.

כלומר, הראב"ד הבין שלפי הרמב"ם מועילה מחילה גם קודם גביה, והמגיד משנה חולק, שהרמב"ם לא התיר אלא לאחר גביה [ברא"ש⁸ ובטור נראה שלמדו ברמב"ם כראב"ד, ואילו הב"י הבין כדברי המגיד משנה וכן גם הבין הריטב"א לעיל].

⁷ צ"ע איזה אונס יש אחרי שקיבל את ההלואה, ואם האונס מחמת שנתחייב לשלם ריבית, ה"ה לכאורה בהחזרה. ושמה יש לחלק, כיון שקיים התחייבותו, שוב אינה כופה אותו שלא להחזיר. וצ"ע.

⁸ עיין גם במאמר "מחילה בריבית" בענין הבנת הרא"ש ברמב"ם.

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

בספר המצוות לרמב"ם (מצות לא תעשה רלה) כתב: אבל אלו כולם לאוי יתירי, כמו שבארנו בשרש התשיעי, שהם כולם בענין אחד נכפלו, והוא שיזהר המלוה מהלוות בריבית.

היינו שכל ששת הלאוים שיש על המלוה כולם עניין אחד ולא נכפלו אלא לחיזוק ולכן גם נחשבים כאחד במניין המצוות, והאיסור הוא להלוות בריבית. וכן מפורש בתחילת הלכות מלוה ולוה במניין הלאוין, שכתב (באות ט') שלא יתן המלוה בריבית, ושוב לא כתב שום לאו במלוה, וכן מפורש בהלכות (פרק ד' הלכה ב').

ברש"י (דף עה:): כתב: מלוה עובר בכולן - בכל הני דחשיב במתניתין, שהוא נותן בנשך בשעת הלואה, והוא לוקח בשעת פירעון והוא לו כנושה, כשתובעו ודוחקו, והוא שם עליו נשך בשעת פיסוק התנאי, ונותן מכשול לפני הלוה להעבירו על לא תשיך לאחיך שהיא אזהרה ללוה.

כלומר לרש"י כל לאו אוסר דבר אחר, ויש איסור גם בשעת התנאי, גם בשעת ההלואה, וגם בשעת הגביה.

נראה לכא' שלשיטת הרמב"ם שכל האיסור הוא בשעת הלואה, ברגע ההלואה עבר בגזל בעצם זה שחייב את הלוה בריבית, אע"פ שלא גבה עדיין, ומכאן ואילך יש עליו חובת החזרה שיבטל את החוב ולא יגבה, ואם גובה אין עליו עוד איסור אלא ממשיך חיוב ההשבה.²⁷

לפי זה יובנו יותר דברי הראב"ד והרא"ש, שאכן לרמב"ם מועילה מחילה גם קודם גביה, כיון שהתורה ביטלה את המחילה של שעת ההלואה אבל לא את המחילה שלאחר ההלואה אף קודם הגביה.

²⁷ ואם תאמר שכיון שנתן את הריבית כבר מחל (להבנת הראב"ד ברמב"ם), זה אינו, דבסתם הוי מפני חיוב הריבית, ורק אם פירש שמחל מועיל. ואם תאמר, אם כן היורשים, שאינם מצווים בהחזרה יהיו מותרים לגבות, אולי יש לומר שכל זמן שלא גבה הוי כמוחזר, ורק אם אביהם יגבה בתורת ריבית לא תהיה עליהם חובת החזרה, אבל אם היתומים גבו יתכן לדרך זו שאין עליהם חובת החזרה, וצ"ע. אמנם לדעת ר' יוחנן, שריבית אינה יוצאה בדיונים אין האיסור נגמר עד הגביה. עיין לחם משנה פרק ד' הלכה ג'.

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

אמנם מקושיית הראב"ד "א"כ כל מלווין בריבית יעשו כן להתיר להם את הריבית" משמע לכא' שהבין שמתיר את כל איסור ריבית, היינו גם בשעת הלואה³⁷, אך קשה איך הבין את המשך דברי הרמב"ם שמדבר בהחזרה. אבל ראשונים אחרים שלא הקשו כך יתכן שלמדו כמו שנתבאר לעיל. ובדברי המ"מ מפורש שרק לאחר הגביה עברו על הלאוין. וצריך לומר שאין האיסור נגמר עד שגובה, וזה נקרא שמלוה בריבית, היינו שנותן את כספו תמורת ריבית וגובה אותה בסוף.

ומסתבר שגם הראב"ד וסייעתו מודים בזה, ואעפ"כ הבינו מלשון הרמב"ם שכתב "אין הוראה זו נכונה", שחולק גם על מחילה קודם גביה³⁸.

לעניין ההחזרה נראה מדברי הרמב"ם שהיא חיוב ממון כהחזרת גזל.

השגות הרמב"ן לספר המצוות (שכחת העשין מצוה יז): שנצטוינו להחזיר הריבית שלקחנו מאחינו. וענין המצוה הזאת, כי כאשר מנענו ית' שלא נגזול [לאוין רמה], ואם גזלנו צוה אותנו להשיב את הגזילה כמו שאמר (ס"פ ויקרא): "והשיב את הגזלה אשר גזל", והיא מצות עשה [קצד], כן מנענו שלא נקח רבית מישראל [לאוין רלה], ואם לקחנו אותו צוה אותנו להשיבו לנותן, אף על פי שנתנו לנו ברצון נפשו, ולא גזלנוהו, והיא גם כן מצות עשה, והוא אמרו ית' (פ' בהר): "אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלקיך וחי אחיך עמך". דרשו בו (ב"מ סב. תמורה ו:) אהדר ליה דליחי עמך, ומזה אמר רבי אלעזר (ב"מ סא:; תמורה ו.) רבית קצוצה יוצאה בדינין, והלכה כמותו (ב"מ סה רע"ב), כמו שנתבאר בחמישי של מציעה ובראשו של תמורה³⁹.

במגילת אסתר הסביר את הרמב"ם: "ונ"ל כי מה שלא מנאה הרב היה לפי שהיא נכללת במצוות השבת הגזלה".

³⁷ אפשר לדחוק שיתירו רק את הגביה.

³⁸ לפי זה יובן יותר הראב"ד, שעיי המחילה קודם הגביה שוב אינו עובר כלל על איסור ריבית, כיון שמה שגבה אינו מטעם הקציצה, אלא מתנה בעלמא, ולא הייתה כאן קציצה שנגבתה.

³⁹ לפי הרמב"ן כאן סביר שתועיל מחילה, כי נראה שהחזרה היא לטובת הלוח, ואעפ"כ אינו מתקן (או שנאמר שמתקן, ודבריו לעיל רק אליבא דרשיי).

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

נראה שלרמב"ם השבה זו היא ממש השבת גזילה, ולרמב"ן אינה ממש אותה מצוה, שמחמת המחילה שוב אינו ממון.

וכן רמב"ם (פרק ד הלכה ג): "שכל המלוה בריבית, אם היתה ריבית קצוצה שהיא אסורה מן התורה, הרי זו יוצאה בדיינין ומוציאין אותה מן המלוה ומחזירין ללוה".

משמע שאין זה כפיה על המצוות, שלא אמרו שכופים אתו להחזיר, אלא הב"ד מוציאים ומחזירים, היינו שגם יורדים לנכסיו כשאר גזל.

לגבי היורשים, אם נאמר שהתורה גילתה שאין מחילה, יהיה קשה למה היורשים פטורים, אבל אם היא ביטלה את המחילה אפשר לומר שביטלה רק למלוה עצמו¹⁰.

ו. שיטת הרא"ש

רא"ש (פרק ה סימן ב) כתב: "ואי כתב רחמנא אונאה משום דלא ידע דמחיל. אבל הנך דידיעי וקמחלי אימא לא. קמ"ל. יש מדקדקים מכאן מי שלקח רבית ומחל לו הלוה דלא מיפטר עד שיחזירנו המלוה... ואין ראה לדבריהם מהך דהכא. דהכי פירושא דלא הוי ילפינן רבית וגזל מאונאה דשאני אונאה דלא ידע דלימחיל אבל רבית דידיע אימר הוי מחילה קמ"ל דלא... ויראה לי שמחילה מועלת לו לפוטרו מהשבת רבית כמו הגזל. אבל בשעת לקיחת הרבית אמר אני נותן לך במתנה אסור לקבלו שסתם רבית שנותנין הסוחרים ועובדי אדמה שצריכים תדיר ללות נותנין אותו במתנה גמורה בלב שלם כדי שימצאו תמיד ללות"¹¹.

נראה להסביר ברא"ש, שאע"פ שהלוה נותן מתנה בלב שלם, התורה הפקיעה את מחילתו כי הסוחרים בסתם נותנים בלב שלם ואעפ"כ

¹⁰ מטעם שהוא אנסו על הריבית. אמנם המשנה למלך (פרק ב' הלכה ה') הבין בדעת הרמב"ם שהמלוה קונה את הריבית, ונראה לכא' שמבין ברמב"ם שריבית אינה איסור ממון.

¹¹ היה לכא' מקום לדון שנקראים אנוסים לריבית מחמת ההלואות הבאות, ונראה מדבריו שאינו נחשב אונס אלא מה שאנוסים ממלוה זה.

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

התורה אסרה, כלומר הפקיעה את המחילה. אבל לאחר הגביה אין מחילה בסתם וממילא לא נאמר שהתורה הפקיעה מחילה לאחר הגביה, ולכן דינו כשאר ממון שמועילה מחילה. אבל נראה שהתורה הפקיעה את המחילה רק ביחס למלוה וגובה, אבל ליורשים לא הפקיעה.

ועיין שערי יושר (סוף שער ה) שכתב, שאע"פ שהלוה מוחל התורה אמרה שמחילתו היא כמחילת טעות, ונחשב בזה כשוטה שאין בו דעת, כיון שנראה בעיניו כצער קטן, אבל באמת זה יכול למוטט אותו וכמו נשיכת הנחש, ולכן הוי כאילו לא מחל. ואפשר להסביר לשיטתו שלאחר ששילם את כל הריבית שוב מחילתו מחילה, כי עכשיו זה בדעת.

נראה שהרא"ש הבין בגאונים שהתורה לא הפקיעה את מחילת הלוה, אלא היא עצמה לא מחלה, כלומר שמצד בין אדם לחברו אין פה שום חיוב ממון, אלא זה חיוב ממון של בין אדם למקום ולכן לא תועיל מחילה גם לאחר הגביה, שהרי מצד הלוה זה כבר מחול ומה הוסיף עוד. ולכן לכא' יהיה שעבוד קרקעות, כעין חיוב פדיון בכור שיוצר שעבוד אע"פ שהוא לכא' בין אדם למקום.

ונראה שבשיטת הרמב"ם הבין שהתורה לא החשיבה את המחילה משום אונס, ושאונס איכא רק בשעת הלואה, אבל בשעת גביה אין אונס ואם מוחל מועיל, והוא חולק, שאע"פ שאין אונס בשעת גביה, התורה ביטלה את המחילה אפילו בשעת הגביה, וק לאחר גביה מועילה מחילה.

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

ז. סיכום:

להלן סיכום השיטות (המילים המסומנות - דברים שכתובים בהדיא בדברי הראשונים):

מאות האיסור	מהות ההחזרה	ירידה לנכסים או כפיה	מתי מועילה מחילה	טעם אי הגביה מיתומים	
רא"ש	ממון בין אדם לחברו (משמע מהסברו ל"קמ"ל)	חזרת גזל (משמע מלשונו "כמו הגזל")	יורדים	לאחר גביה	
רמב"ם	ממון בין אדם לחברו (ע"פ הריטב"א "דחשבא רחמנא כמחילת אונס")	חזרת גזל (ע"פ המגילת אסתר, ומפורש בריטב"א, ומשמע מלשון הרמב"ם "כדרך שמוחל הגזל")	יורדים (ע"פ דיוק מלשונו בהלכות)	מחלוקת אם רק לאחר גביה או גם לפנייה אחר ההלוואה (לאחר הגביה מפורש, לפני הגביה מ"מ חולק על הראב"ד)	אולי כמו הרא"ש
גאונים (לפי ההבנה שהוצעה שלא כריטב"א)	ממון בין אדם למקום (משמע מהלשון "לא מחלה")	חזרת ממון בין אדם למקום	יורדים	לא מועילה כלל	התורה לא מחלה רק ביחס למלוה

שיעורי ריבית – גדר איסור ריבית דאורייתא

מאתר האיסור	מהות ההחזרה	ירידה לנכסים או כפיה	מתי מועילה מחילה	טעם אי הגביה מיתומים
רמב"ן	מעשה גזל בלא ממון (מפורש שהאיסור במעשה ולא בממון)	כופים (לכא' כמו הרשב"א. יתכן שיוורדים לנכסיו כצורת כפיה)	צ"ע אם לא מועילה כריטב"א, או מועילה כשו"ע בהחזרה	לכאורה כמו הרשב"א, זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים
	מעשה גזל בלא ממון	כופים (ואין יורדים לנכסיו אפי' ככפיה - מפורש)	צ"ע אם לא מועילה כריטב"א, או מועילה כשו"ע בהחזרה	זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים
	מעשה גזל בלא ממון (מפורש שהאיסור במעשה ולא בממון)	כופים (לכא' כמו הרשב"א. יתכן שיוורדים לנכסיו כצורת כפיה)	לא מועילה כלל	זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים
	מעשה גזל בלא ממון (גר"א קס"א ס"ק י"ב)	כפיה (ואין יורדים לנכסיו אפילו ככפיה)	מועילה בהחזרה	זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים
רשב"א	מעשה גזל בלא ממון	כופים (ואין יורדים לנכסיו אפילו ככפיה)	צ"ע אם לא מועילה כריטב"א, או מועילה כשו"ע בהחזרה	זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים
	מעשה גזל בלא ממון (מפורש שהאיסור במעשה ולא בממון)	כופים (ואין יורדים לנכסיו אפילו ככפיה)	צ"ע אם לא מועילה כריטב"א, או מועילה כשו"ע בהחזרה	זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים
ריטב"א	מעשה גזל בלא ממון (מפורש שהאיסור במעשה ולא בממון)	כופים (ואין יורדים לנכסיו אפילו ככפיה)	צ"ע אם לא מועילה כריטב"א, או מועילה כשו"ע בהחזרה	זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים
	מעשה גזל בלא ממון (מפורש שהאיסור במעשה ולא בממון)	כופים (ואין יורדים לנכסיו אפילו ככפיה)	צ"ע אם לא מועילה כריטב"א, או מועילה כשו"ע בהחזרה	זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים
שו"ע	מעשה גזל בלא ממון (גר"א קס"א ס"ק י"ב)	כופים (ואין יורדים לנכסיו אפילו ככפיה)	צ"ע אם לא מועילה כריטב"א, או מועילה כשו"ע בהחזרה	זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים
	מעשה גזל בלא ממון (גר"א קס"א ס"ק י"ב)	כופים (ואין יורדים לנכסיו אפילו ככפיה)	צ"ע אם לא מועילה כריטב"א, או מועילה כשו"ע בהחזרה	זו מצוה למלוה ואין שעבוד נכסים